

شناسایی عوامل محوری در تدوین خط‌مشی مدیریت منابع الکترونیکی برای کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی ایران*

دکتر زاهد بیگدلی^۱

دکتر فریده عصاره^۲

دکتر غلامرضا رجیبی^۳

فیروزه زارع فراشبندی^۴

چکیده

هدف از پژوهش حاضر، تعیین مؤلفه‌های اصلی و رؤس مطالب به منظور تدوین خط‌مشی مدیریت منابع الکترونیکی برای کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی ایران است. نوع پژوهش کیفی - کاربردی، و روش آن پیمایشی است. ابزار پژوهش، پرسشنامه محقق ساخته‌ای است که بین مدیران ۱۱۲ کتابخانه مرکزی وابسته به دانشگاه‌های دولتی توزیع شده است. یافته‌ها نشان داد از نظر مدیران مذکور، دست کم وجود ۹ عامل در تدوین خط‌مشی مدیریت منابع الکترونیکی برای کتابخانه‌های مورد بررسی ضروری است و باید در آن لحاظ شود. این ۹ عامل به ترتیب واریانس تبیین شده، عبارتند از: مسائل مربوط به دسترسی، مباحث فنی و تخصصی، نیازسنجی از کاربران، بیان رسالت، هدفها و مسائل مالی، اجرا و بازنگری در خط‌مشی، مسائل مربوط به دیجیتال سازی،

* این مقاله، برگرفته از پایان‌نامه دکترای کتابداری و اطلاع‌رسانی با عنوان «ارائه الگوی مدیریت منابع الکترونیکی برای کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی ایران» می‌باشد.

۱. استاد گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه شهید چمران اهواز bigdeli-zahed@yahoo.com

۲. استاد گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه شهید چمران اهواز osareh-f@gmail.com

۳. استادیار گروه مشاوره دانشگاه شهید چمران اهواز.

۴. دانشجوی دوره دکترای کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه شهید چمران اهواز و عضو هیئت علمی گروه کتابداری و

اطلاع‌رسانی پزشکی دانشگاه علوم پزشکی جندی‌شاپور اهواز firoozehz@yahoo.com

۲۶۲ / کتابداری و اطلاع‌رسانی - جلد ۱۳ شماره ۴

معیارهای انتخاب منابع الکترونیکی، مقدمه و تعریفهای مربوط به انواع منابع الکترونیکی، و نیروی انسانی. از نتایج مهم این پژوهش می‌توان به روابط درونی بین عوامل نه‌گانه اشاره کرد که در مدلی عینی این روابط و تأثیرگذاری دو جانبه آنها بر یکدیگر ترسیم شده است. پیشنهاد می‌شود تهیه‌کنندگان خط‌مشی مدیریت منابع الکترونیکی در تدوین خط‌مشی به این عوامل و تأثیر و تأثر آنان بر همدیگر به شکل خاص توجه کنند.

کلیدواژه‌ها: مدیریت منابع الکترونیکی، خط‌مشی، مجموعه‌سازی، کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های ایران، خط‌مشی منابع الکترونیکی.

مقدمه

امروزه دگرگونیهای بسیاری در روشهای تولید، انتقال و استفاده از دانش بشری رخ داده که اهمیت محملهای سنتی آن مانند کتاب چاپی، مجله و پیاپیها را کم‌رنگ‌تر کرده است. افزایش انتشارات الکترونیکی که محملها و امکانات دسترسی دیگری به اطلاعات فراهم آورده، کتابخانه‌ها را ناچار می‌سازد به منظور گنجاندن این محصولات جدید در مجموعه خود، در الگوهای مدیریتی خویش بازنگری کنند (روستو^۱، ۱۹۹۵).

با رواج روزافزون بازار فناوریهای نوین و رسانه‌های الکترونیکی، بازنگری در امر فراهم‌آوری و نقش واحدهای سنتی دست‌اندرکار این امر، اجتناب‌ناپذیر است. اکنون با توجه به جایگزینی رویکرد مفهوم دسترسی به اطلاعات به جای مالکیت آن، نقش فراهم‌آوری و مدیریت مجموعه در کتابخانه‌ها تغییر کرده است. مشکلات خاص تهیه انتشارات الکترونیکی، دستیابی به اطلاعات موجود در شبکه‌های اطلاعاتی و استفاده کامل و مناسب از متخصصان امر فراهم‌آوری در محیطهای جدید، از جمله مباحث نیازمند توجه در مدیریت مجموعه کتابخانه‌هاست (ویکری^۲، ۱۹۹۵).

1. Rosetto.
2. Vickery.

شناسایی عوامل محوری در تدوین خط‌مشی مدیریت منابع ... / ۲۶۳

از سوی دیگر، مدیریت صحیح منابع اطلاعاتی در کتابخانه‌ها، در گرو تدوین سیاست و خط‌مشی مجموعه گسترده‌تری جامعی است که همه رسانه‌های اطلاعاتی را پوشش دهد و میان منابع چاپی و الکترونیکی تعادل برقرار نماید. امروزه برای بسیاری از کتابخانه‌ها این سؤال مطرح است که آیا منابع الکترونیکی باید جایگزین مواد سنتی شوند؟ علاقه‌مندان به منابع الکترونیکی مزایای متعددی مانند: سهولت انتقال^۱، امکان انتقال اطلاعات به صورت چندرسانه‌ای^۲، ارسال و دریافت فوری (بدون محدودیت مکانی)، تعدد نقاط دسترسی به محتوای منابع الکترونیکی بدون محدودیتهای بازیابی اطلاعات در منابع چاپی، انتقال‌پذیری به پایگاه‌های اطلاعاتی شخصی، کاهش هزینه‌های صحافی، ذخیره‌سازی و بازیابی اطلاعات از آنها برای منابع الکترونیکی قابل هستند (لیندن^۳، ۱۹۹۶). با وجود این مزایا، روشهای انتخاب و فراهم‌آوری مواد الکترونیکی هنوز به بررسی و آزمایش در محیطهای گوناگون نیاز دارد و به کارگیری معیارها و خط‌مشی‌های مشخص برای انتخاب این‌گونه مواد، نیازی است که به شدت احساس می‌شود.

تعیین اصولی برای انتخاب منابع الکترونیکی مانع حذف منابع کلیدی در کتابخانه و تجمع نامتناسب این منابع در کتابخانه می‌شود. فایده دیگر این امر، دفاع کتابخانه از تخصیص بودجه و تعیین اولویتهای مالی کتابخانه در برابر کسانی است که یا در مقابل فناوریهای جدید مقاومت می‌کنند و یا اعتقاد دارند بودجه منابع چاپی نباید صرف منابع الکترونیکی شود، زیرا در آینده نزدیک دانشگاه مجبور است بودجه جداگانه‌ای برای این منابع در نظر گیرد.

1. Portability.
2. Multimedia Capability.
3. Linden.

اکنون با رشد روز افزون منابع الکترونیکی این سؤال به ذهن خطور می‌کند که سیاستهای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران درباره این گونه منابع، چگونه در خط‌مشی مجموعه گسترتری آنها منعکس می‌شود؟ در حال حاضر، بسیاری از کتابخانه‌های دانشگاهی ایران نسبت به تهیه منابع الکترونیکی برای مجموعه خود دقت کافی به خرج می‌دهند، اما به نظر می‌رسد تهیه این مواد هر چند ممکن است تابع الگویی نانوشته باشد، از اصولی مکتوب و دارای برنامه‌ریزی پیروی نمی‌کند. چنین به نظر می‌رسد که در کتابخانه‌های دانشگاهی ایران، به لزوم داشتن خط‌مشی مجموعه گسترتری چنان که باید و شاید توجه نشده است (سینایی، ۱۳۷۶؛ زارعی، ۱۳۸۰؛ کوهی رستمی، ۱۳۸۶).

تدوین یک خط‌مشی، نیازمند مطالعه، تفحص، دقت و برنامه‌ریزی است، حال آن که با توجه به کمبود نیروی انسانی در کتابخانه‌های دانشگاهی از یک سو و آشنا نبودن برخی از مسئولان دانشگاه با وظایف و هدفهای کتابخانه از سوی دیگر و دلایل عمده دیگری همچون مشکلات اداری - مالی و مشکلات مدیریتی (زارعی، ۱۳۸۰) شاهد فقدان انگیزه یا اقدام در جهت تهیه و تدوین خط‌مشی برای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران هستیم. در چنین حالتی، چه باید کرد؟ به نظر می‌رسد در صورت نبود یک خط‌مشی اختصاصی مدون که توسط هر کتابخانه تهیه شده باشد، بتوان از الگویی کلی و انعطاف‌پذیر پیروی نمود. چنین الگویی ممکن است توسط یک سازمان ملی مانند کتابخانه ملی تهیه شود یا گروهی از کتابخانه‌های دانشگاهی یا پژوهشی آن را تدوین نمایند و یا در نتیجه پژوهش تخصصی در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی، به دست آید. در این صورت، گروهی از کتابخانه‌های دانشگاهی می‌توانند در عین پیروی از یک الگوی واحد، در موارد خاص و بسته به نیاز خود، به تصمیم‌گیریهای متفاوت نیز اقدام کنند.

با توجه به آنچه گفته شد، این پژوهش بر آن است تا از طریق نظرسنجی از مدیران فعلی کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی ایران، در خصوص مؤلفه‌های اصلی رایج در خط‌مشی‌های مدیریت منابع الکترونیکی کتابخانه‌های دانشگاهی جهان، عوامل و مؤلفه‌های اصلی رایج در تدوین یک خط‌مشی مدیریت منابع الکترونیکی برای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران را شناسایی کند و در اختیار این کتابخانه‌ها قرار دهد.

اهمیت و ضرورت چنین پژوهشی در دلایل ذیل نهفته است:

۱. محقق در بررسی اولیه خود بر روی کتابخانه‌های دانشگاه‌های علوم پزشکی ایران دریافت که اغلب آنان فاقد هرگونه خط‌مشی (مدون یا غیرمدون، چه در مجموعه‌سازی و چه به صورت کلی) هستند. برای مثال، «کوهی‌رستمی» (۱۳۸۶) در بررسی وضعیت خط‌مشی مجموعه‌گستری (غیر از منابع الکترونیکی) در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های تحت پوشش وزارت علوم و وزارت بهداشت دریافت که ۳۷/۷٪ از کتابخانه‌ها دارای خط‌مشی مکتوب می‌باشند، ۳۴/۴٪ خط‌مشی شفاهی دارند و ۲۷/۹٪ فاقد هرگونه خط‌مشی مشخص مجموعه‌گستری هستند. با توجه به این که خط‌مشی شفاهی، جنبه عملی و رسمی ندارد، هنوز حداقل تقریباً نزدیک به یک دوم کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های وزارت علوم و بیش از سه‌چهارم کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های وزارت بهداشت، خط‌مشی مجموعه‌گستری هستند.

۲. از یک سو، افزایش قیمت منابع بویژه مجله‌های پژوهشی و در کنار آن کاهش بودجه کتابخانه‌ها و از سوی دیگر، افزایش تمایل به استفاده و تهیه منابع الکترونیکی، ضرورت تهیه یک الگوی مناسب مجموعه‌سازی جهت ایجاد توازن در مجموعه کتابخانه‌های دانشگاهی ایران را آشکار می‌کند.

۳. تا به حال هیچ‌گونه پژوهشی در زمینه خط‌مشی مدیریت مجموعه منابع الکترونیکی در کتابخانه‌های دانشگاهی ایران صورت نگرفته است.
۴. با وجود این که مبحث مجموعه‌سازی و مدیریت مجموعه زیربنای خدمات هر کتابخانه است، در پایان‌نامه‌های مقاطع ارشد و دکترای کتابداری و اطلاع‌رسانی کمتر به این موضوع توجه شده است. تحقیقات انجام شده نیز بیشتر در زمینه ارزیابی مجموعه‌های فعلی کتابخانه‌ها بوده است.
۵. تدوین الگوی مناسب مدیریت منابع الکترونیکی می‌تواند کمک مؤثری در دستیابی کتابخانه به رسالت اصلی آن، یعنی دسترسی سریع و آسان مراجعان کتابخانه به اطلاعات مناسب، در زمان و مکان مناسب باشد.

پیشینه

پس از سال ۱۳۸۰، بتدریج ورود منابع الکترونیکی به کتابخانه‌های دانشگاهی ایران مورد توجه قرار گرفت و همزمان بحث لزوم تدوین خط‌مشی مشخص برای منابع الکترونیکی مطرح گردید. برخی از تحقیقاتی که در این باره منتشر شده، شامل موارد زیر است:

«اصنافی» (۱۳۸۲) در بررسی وضعیت مدیریت منابع الکترونیکی در کتابخانه‌های دانشکده‌ای دانشگاه شهید چمران اهواز دریافت که در مجموع، کتابخانه‌های مورد بررسی توجه چندانی به منابع الکترونیکی نداشته و اولویت را به منابع چاپی داده‌اند و هنوز فاصله زیادی با معیارهای مدیریت منابع الکترونیکی دارند. به نظر وی، اهمیت ندادن به منابع الکترونیکی سبب رشد ناکافی مجموعه منابع الکترونیکی و به تبع آن مدیریت ضعیف این منابع شده است. او پیشنهاد می‌کند خط‌مشی خاص و جداگانه‌ای برای مدیریت منابع الکترونیکی در این کتابخانه‌ها تهیه گردد.

«شادان‌پور» (۱۳۸۴) توجه به نکات زیر را در تهیه خط‌مشی‌های مجموعه گستره منابع الکترونیکی توصیه می‌کند: تعریف اصطلاحاتی نظیر لوح فشرده، DVD، پیوسته و نظایر آنها؛ ارتباط این منابع با دیگر منابع کتابخانه‌ای؛ جامعه کاربران، شرایط و قوانین استفاده، ضوابط انتخاب نرم‌افزارها و گروه‌های انتخاب‌کننده، محتوای اطلاعاتی، محدوده تاریخی و جغرافیایی تحت پوشش، جاری بودن، ملاحظات سخت‌افزاری و پشتیبانیهای فنی، هزینه‌های مربوط به فراهم‌آوری منابع، سخت‌افزارهای مورد نیاز و کارکنان متخصص، اجاره، اشتراک، دسترسی از طریق خدمتگر، بایگانی و حفاظت این منابع، همکاریهای منطقه‌ای و بین‌المللی در خصوص منابع الکترونیکی، ضوابط مربوط به حق مؤلف و سیاستهای خاص در قبال استفاده از پایگاههای اطلاعاتی خاص برای گروه‌های مختلف کاربران. «کوهی‌رستمی» (۱۳۸۶) در مقایسه وضعیت خط‌مشی‌های مجموعه گستره بین کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های تحت نظارت وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی دریافت که حدود یک سوم از کتابخانه‌های مذکور هیچ‌گونه خط‌مشی مجموعه گستره مدوئی (مکتوب یا شفاهی) ندارند و بیش از یک سوم آنها تنها دارای خط‌مشی شفاهی هستند. وی یکی از مشکلات کتابخانه‌ها در به‌کارگیری خط‌مشی مجموعه گستره را نبود زیرساختهای لازم به منظور استفاده از منابع الکترونیکی گزارش می‌کند. یافته‌های او نشان داد ۹۸٪ مدیران کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌ها در هر دو وزارتخانه، تدوین خط‌مشی مجموعه گستره منابع الکترونیکی را بسیار ضروری می‌دانند.

از سایر پژوهشهای صورت گرفته در زمینه منابع الکترونیکی می‌توان به «محسنی» (۱۳۸۲، ۱۳۸۵)، «ارجمند» (۱۳۸۳)، «میثمی و میرحسینی» (۱۳۸۵) و از

پژوهشهای صورت گرفته در مورد مجموعه‌سازی (و نه اختصاصاً مدیریت منابع الکترونیکی) می‌توان به آثار «حقیقی» (۱۳۵۶)، «زندیان» (۱۳۷۲)، «علوی» (۱۳۷۲)، «زندى» (۱۳۷۳)، «زارع‌پور» (۱۳۷۳)، «بنی اقبال» (۱۳۷۳)، «امیر پورسعید» (۱۳۷۳)، «هاشم‌زاده» (۱۳۷۴)، «محقق» (۱۳۷۵)، «سینایی» (۱۳۷۶)، «دیانی» (۱۳۷۷)، «شعبانی» (۱۳۷۷)، «سپهر» (۱۳۷۸)، «زارعی» (۱۳۸۰)، «ارجمند» (۱۳۸۳) و «بیگدلی» (۱۳۸۵) اشاره کرد.

توجه به خط مشی برای منابع الکترونیکی در غرب نیز به نوشته‌ها راه یافته است. برخی از این آثار که با تحقیق فعلی ارتباط و براهمیت خط مشی منابع الکترونیکی تأکید دارند، عبارتند از:

انجمن کتابداران آمریکا (۱۹۸۹) راهنمایی را برای تدوین خط‌مشی مجموعه‌گستری پیشنهاد نموده که در قسمتی از آن با عنوان تحلیل مفصل خط‌مشی‌های مجموعه‌گستری بر اساس قالب، به منابع الکترونیکی نیز اشاره شده است. «واگل» (۱۹۹۶) بر ضرورت لحاظ کردن منابع الکترونیکی در خط‌مشی مجموعه‌گستری کتابخانه‌ها تأکید کرد و برخی از اصولی را که باید در مورد این نوع منابع مورد توجه قرار داد، مطرح نمود.

«جردن»^۱ (۲۰۰۲) برخی از روندها و نوآوریهای منابع الکترونیکی موجود در کتابخانه‌ها و تأثیر آنها بر سیاست توسعه مجموعه را بررسی کرد. وی با اشاره به تغییرات حاصل از فناوری و تأثیر آن بر مجموعه‌سازی کتابخانه‌ها معتقد است کتابداران نیز باید تغییر کنند و تنها همان معیارهای سنتی قبل را در مجموعه‌سازی به کار نبرند، بلکه باید به معیارهای دیگری چون کیفیت رابط کاربر^۲، موتور جستجو، اعتبار کارگزار و ملاحظات قانونی نیز توجه کنند. «جردن» نکات مهمی را که باید

1. Jordan.

2. User Interface.

در خط‌مشی مدیریت مجموعه منابع الکترونیکی لحاظ شوند، چنین برمی‌شمارد: استفاده از یک رهنمود و استاندارد برای توسعه مجموعه کتابخانه؛ تهیه منابع رایج و موثق که دارای تازگی، صحت، ارزش تحقیقاتی و ارزش بلندمدت باشند؛ حمایت منابع تهیه شده از هدفهای آموزشی دانشگاه و برنامه‌های آموزش از راه دور، ایجاد امکان دسترسی کاربران به منابع چه در داخل دانشگاه و چه در خارج از آن؛ گرفتن بازخورد از میزان استفاده از منابع و نظرهای کاربران در خصوص منابع تهیه شده؛ ایجاد آرشیو دیجیتالی از منابع برای دسترسی پایدار به آنان با در نظر گرفتن مالکیت معنوی و مشکلات موجود، ایجاد مرکز نگهداری از منابع دیجیتالی موجود.

«سینق»^۱ (۲۰۰۴) در مقاله‌ای مباحث مربوط به مدیریت مجموعه در محیط الکترونیکی را بررسی نمود. وی با اشاره به تغییر مدیریت مجموعه در محیط‌های الکترونیکی و تفاوت آن با مجموعه گسترده‌تری سنتی، عوامل مؤثر بر مدیریت مجموعه را چنین برمی‌شمارد: تحقیقات میان رشته‌ای، گوناگونی و تغییر نیازهای کاربران، تنوع محمل‌های اطلاعاتی به دلیل پیشرفتهای فناوری و محدودیت بودجه. به عقیده «سینق» اساس فعالیتهای مدیریت مجموعه شامل تحلیل نیاز کاربران، ارتباطات بین کتابخانه‌ای یا درون کتابخانه‌ای، گسترش خط‌مشی، بودجه‌بندی و تخصیص منابع، قراردادهای ارزیابی مجموعه، ارزیابی انتخاب، نگهداری یا وجین مجموعه، و ارزیابی سیستم است.

«ویگنو»^۲ (۲۰۰۶) معتقد است مجموعه گسترده الکترونیکی ضمن اینکه باید منطقی و ملزومات فرآیند مجموعه گسترده سنتی را حفظ کند، مراحل دیگری را نیز در بر می‌گیرد که عبارتند از: جمع‌آوری محتوای اطلاعاتی، ارزیابی محتوای اطلاعاتی، سازماندهی محتوای اطلاعاتی، ساختن مجموعه الکترونیکی و حفظ و نگهداری مجموعه‌های الکترونیکی.

از دیگر پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه، می‌توان به پژوهش‌های «جانسون»^۱ (۱۹۹۴)، «فیوتاس»^۲ (۱۹۹۵)، «سایمون»^۳ (۱۹۹۶)، «کید»^۴ (۱۹۹۷)، «استوارت»^۵، «یانگر»^۶ (۲۰۰۲)، «دیلون»^۷ (۲۰۰۲)، «کرو»^۸ (۲۰۰۲)، «کورتلاین»^۹ (۲۰۰۴)، و «اگی»^{۱۰} (۲۰۰۵) اشاره کرد.

نتایج پژوهش‌ها حاکی از آن است که هیچ‌اجماعی در مورد اینکه کتابداران باید یک بیانیه خط‌مشی مجموعه‌گستری جامع تدوین نمایند یا باید خط‌مشی جداگانه‌ای برای منابع الکترونیکی تهیه کنند، وجود ندارد. عده‌ای عقیده دارند ارزیابی منابع الکترونیکی باید در کنار منابع چاپی و در یک خط‌مشی مورد توجه قرار گیرد. افرادی مثل «واگل» (۱۹۹۶)، «وایت و کرافورد» (۱۹۹۷)، «کارول» (۱۹۹۸)، و «گوک و الکوربی»^{۱۱} (۲۰۰۰) موافق این ایده هستند. در حالی که «هیزن»^{۱۲} (۱۹۹۵، ص. ۲۲) می‌نویسد: «خط‌مشی‌های مجموعه‌گستری سنتی ایستا هستند و نیازهای کتابداران امروز را برآورده نمی‌کنند.» لذا، خط‌مشی جداگانه را ترجیح می‌دهد. کمیته خط‌مشی مجموعه‌گستری^{۱۳} بخش ارزیابی و توسعه مجموعه^{۱۴} انجمن کتابداری آمریکا^{۱۵} بیان می‌کند: «خط‌مشی‌های مجموعه‌گستری

1. Johnson.
2. Futas.
3. Simon.
4. Kidd.
5. Stewart.
6. Younger.
7. Dillon.
8. Crowe.
9. Kortelainen.
10. Agee.
11. Kovac & Elkorby.
12. Hazen.
13. The Collection Development Policies Committee.
14. Collection Development & Evaluation Section.
15. American Library Association.

سستی بر مالکیت مواد متگی هستند. به واسطه فناوریهای اطلاعاتی در حال تغییر، کتابخانه‌ها بیشتر به دسترسی به اطلاعات از طریق فروشندگان تجاری و برنامه‌های تجاری روی خواهند آورد و کمتر قادر خواهند بود مواد را فراهم‌آوری و ذخیره‌سازی کنند» (به نقل از وایت و کرافورد، ۱۹۹۷، ص. ۵۲).

اما به نظر «اوانز»، در خصوص منابع الکترونیکی دو شیوه متفاوت را می‌توان در پیش گرفت: (۱) آنها را در فهرست سایر انواع منابع کتابخانه‌ای بگنجانیم و ویژگیها و سطح فراهم‌آوری خاص آنها را ارائه کنیم (۲) به دلیل تفاوتی که این منابع با سایر انواع منابع کتابخانه‌ای دارند و تغییرات فراوان روزمره در وب‌سایتها و پایگاه‌های اینترنتی، خط‌مشی مجزایی برای این منابع تهیه کنیم. این کار، هم از پیچیده شدن خط‌مشی جلوگیری می‌کند و هم به دلیل ضرورت بازنگریهای مکرر، بافت اصلی خط‌مشی برهم نمی‌خورد (اوانز، ۲۰۰۰، ص. ۸۴).

روش‌شناسی

این پژوهش، پیمایشی و از نوع کیفی - کاربردی است و می‌توان از یافته‌ها و نتایج آن جهت طراحی و بهبود کیفیت مدیریت مجموعه منابع الکترونیکی کتابخانه‌های دانشگاهی از طریق ارائه الگوی پیشنهادی برای آنها استفاده کرد.

جامعه پژوهش، ۱۲۱ کتابخانه مرکزی دانشگاهی است که از این تعداد، ۷۹ کتابخانه تحت نظارت وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و ۴۲ کتابخانه تحت نظارت وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی قرار دارند. ۹ کتابخانه به دلایل مختلف از جامعه مورد مطالعه خارج شدند: ۲ مورد (دانشگاه‌های ملایر و بجنورد) به دلیل نداشتن منابع الکترونیکی و ۷ مورد (دانشگاه‌های صنعتی مالک اشتر اصفهان، صنعتی مالک اشتر تهران، صنعتی بیرجند، علوم پزشکی ارتش، علوم پزشکی بقیة‌الله، علوم

پزشکی همدان، و هنر تهران) نیز به دلیل سیاست خاص دانشگاه خود مبنی بر پاسخ ندادن به پرسشنامه‌ها، از جامعه آماری حذف شدند. بدین ترتیب، جامعه آماری مورد بررسی ۱۱۲ کتابخانه مرکزی دانشگاهی ایران را شامل می‌شود که از آنها در مورد ویژگیها و عناصر مهم در الگوی مدیریت منابع الکترونیکی مناسب برای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران، نظرسنجی شد.

ابزار پژوهش، پرسشنامه محقق‌ساخته‌ای با ۱۱۳ سؤال بسته (طیف لیکرت^۱) و ۹ سؤال باز است که به روش وب‌سنجی و از طریق تحلیل محتوایی خط‌مشی‌ها و الگوهای موجود در ۱۲۶ وب‌سایت دانشگاه جهان، تهیه شده است. جهت روایی پرسشنامه، از روایی محتوایی (صوری)، و جهت پایایی پرسشنامه از ضریب پایایی آلفای کرونباخ استفاده شد. ضریب به دست آمده ۰/۹۲ است که نشان می‌دهد پرسشنامه، همسانی درونی و پایایی لازم را داراست. از کل پرسشنامه‌ها، ۷۹ پرسشنامه (۷۰/۵۴٪) بازگشت داده شد که تجزیه و تحلیل‌های لازم روی آنها صورت گرفت. در این پژوهش، از آمار توصیفی فراوانی و درصد فراوانی برای داده‌های مربوط به اطلاعات جمعیت‌شناختی، از میانگین و انحراف معیار نیز برای شاخص آماری عامل‌های نه‌گانه پرسشنامه استفاده شد. از آمار استنباطی نیز به شرح ذیل استفاده گردید. از تحلیل عوامل^۲ برای شناسایی عوامل مهم موجود در پرسشنامه (عناصر اصلی یک خط‌مشی)؛ آلفای کرونباخ جهت پایایی پرسشنامه و آزمون غیرپارامتریک فریدمن^۳ برای بررسی تفاوت‌های مشاهده شده در عاملها، استفاده شد.

1. Likert Scale.
2. Factor Analysis.
3. Friedman Test.

یافته‌ها

جدول ۱، اطلاعات جمعیت‌شناختی جامعه پژوهش را نشان می‌دهد. در مجموع، ۷۹ نفر به پرسشنامه‌ها پاسخ داده‌اند که از این تعداد، ۵۶ نفر (۷۰/۹٪) مرد و ۲۳ نفر (۲۹/۱٪) زن هستند. ۴۷ نفر (۵۹/۵٪) از پاسخ‌دهندگان از دانشگاه‌های زیر پوشش وزارت علوم و ۳۲ نفر (۴۰/۵٪) از دانشگاه‌های زیر پوشش وزارت بهداشت می‌باشند.

جدول ۱. اطلاعات جمعیت‌شناختی مدیران کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی ایران

سابقه مدیریت		سابقه کار			رشته تحصیلی		مدرک تحصیلی				تعداد
۱-۱ سال	۱-۱۰ سال	۱-۱ سال	۱-۱۰ سال	۱-۱ سال	بیشتر کتابداری	کتابداری	دیگرا	کارشناسی ارشد	کارشناسی	دیپلم	
۸	۷۱	۵	۱۷	۵۷	۳۸	۴۱	۳۱	۳۱	۱۵	۲	فراوانی
۱۰/۱	۸۹/۹	۶/۳	۲۱/۵۱	۷۲/۲	۴۰/۱	۵۱/۹	۳۹/۲	۳۹/۲	۱۹	۲/۵	درصد

همان‌گونه که در جدول ۱ آمده است، ۹۷/۵٪ پاسخ‌دهندگان دارای مدرک کارشناسی و بالاتر هستند. این مورد بر افزایش اعتبار پاسخهای ارائه شده مؤثر بوده است.

به منظور روشن شدن وضعیت فعلی مجموعه‌سازی و مدیریت منابع الکترونیکی کتابخانه‌های مورد بررسی، تعدادی پرسش فرعی مطرح شده بود. از ۷۹ پاسخ‌دهنده به سؤال «آیا کتابخانه شما دارای خط‌مشی مشخصی برای مدیریت مجموعه است؟» ۵۳ نفر (۶۷/۱٪) پاسخ بلی و ۲۶ نفر (۳۲/۹٪) پاسخ خیر داده‌اند. در پاسخ به این سؤال که «آیا کتابخانه شما دارای خط‌مشی مشخصی برای مدیریت مجموعه منابع الکترونیکی است؟» ۴۳ نفر (۵۴/۴٪) شرکت‌کننده، پاسخ «بلی» و ۳۶

نفر (۴۵/۶٪) پاسخ «خیر» داده‌اند. در ادامه این پرسش، پژوهشگر از مدیران خواهش کرده بود در صورت داشتن خط‌مشی، نسخه‌ای از آن را برای وی ارسال کنند. هیچ‌یک از کتابخانه‌های یاد شده، به این خواهش ترتیب اثر ندادند. بنابراین، پژوهشگر موفق نشد خط‌مشی‌های فعلی موجود در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی ایران را بررسی کند.

به منظور پاسخ به پرسش اصلی پژوهش که «از نظر مدیران کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی ایران، کدام ویژگی‌ها و عناصر الگوهای مدیریت کتابخانه‌های دانشگاهی جهان برای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران مناسب و لازم هستند؟»، ویژگی‌های مذکور در اختیار آنان قرار داده شد.

در تحلیل محتوای خط‌مشی‌های مدیریت منابع الکترونیکی کتابخانه‌های جهان، ۱۴ مورد به عنوان رئوس مطالب یک خط‌مشی منابع الکترونیکی شناسایی شد (جدول ۲). این ۱۴ عامل در اختیار مدیران کتابخانه‌های مورد بررسی قرار داده شد. یافته‌ها نشان داد از نظر مدیران یاد شده، تمامی عوامل فوق به عنوان فهرست مندرجات پیشنهادی برای تدوین خط‌مشی مدیریت مجموعه منابع الکترونیکی، دارای اهمیت «زیاد» و «خیلی زیاد» هستند (جدول ۲).

ابتدا جهت بررسی اولویت‌بندی رئوس مطالب از نظر شرکت‌کنندگان، از آمار غیرپارامتریک فریدمن استفاده شد. نتیجه آزمون غیرپارامتریک فریدمن نشان داد بین رئوس مطالب یا فهرست مندرجات پیشنهادی برای تدوین خط‌مشی مدیریت مجموعه منابع الکترونیکی، تفاوت معنادار آماری دیده می‌شود ($\chi^2 = 79/29$)، $(p < 0/001)$. به عبارت دیگر، اولویت‌بندی رئوس مطالب از نظر پاسخگویان (مدیران کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی ایران) متفاوت است. میانگین رتبه‌ها به ترتیب در رئوس مطالب یا فهرست مندرجات بر اساس اهمیت، از نظر پاسخگویان عبارتند از: بودجه و مسائل مالی ($\bar{X} = 9/21$)، ارزیابی به منظور انتخاب

یا عدم انتخاب منابع الکترونیکی ($\bar{X}=۸/۷۶$)، مسائل مربوط به کاربران ($\bar{X}=۸/۳۲$)، مسائل مربوط به دسترسی ($\bar{X}=۸/۲۴$)، مسائل مربوط به آرشیو، نگهداری و امنیت ($\bar{X}=۷/۹۴$)، مجوزها و قراردادها ($\bar{X}=۷/۷۷$)، دیجیتال‌سازی ($\bar{X}=۷/۶۳$) مقدمه، فلسفه و هدفها ($\bar{X}=۷/۵۹$)، مسائل مربوط به فراهم‌آوری ($\bar{X}=۷/۲۰$)، دامنه و تعریفهای مربوط به انواع منابع الکترونیکی ($\bar{X}=۷/۰۲$)، نسخه‌برداری و تکثیر ($\bar{X}=۶/۴۹$)، اجرا و بازنگری در خط‌مشی ($\bar{X}=۶/۳۸$)، مباحث فنی ($\bar{X}=۶/۳۲$) و مباحث مدیریت اجرایی ($\bar{X}=۶/۱۶$).

جدول ۲. فراوانی و درصد فراوانی میزان اهمیت وجود عوامل ضروری در تدوین خط‌مشی مدیریت مجموعه منابع الکترونیکی، از دیدگاه مدیران کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی ایران

خیلی زیاد		زیاد		متوسط		کم		خیلی کم		رئوس مطالب یک خط‌مشی
فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	
۴۰/۵	۳۲	۴۵/۶	۳۶	۱۲/۷	۱۰	۱/۳	۱	-	-	مقدمه، فلسفه و هدفها
۳۴/۲	۲۷	۴۸/۱	۳۸	۱۱/۴	۹	۶/۳	۵	-	-	دامنه و تعریفهای مربوط به انواع منابع الکترونیکی
۵۹/۵	۴۷	۲۹/۱	۲۳	۸/۹	۷	۱/۳	۱	۱/۳	۱	ارزیابی جهت انتخاب یا عدم انتخاب منابع الکترونیکی
۴۹/۴	۳۹	۴۳	۳۴	۶/۳	۵	-	-	۱/۳	۱	مسائل مربوط به دسترسی
۳۶/۷	۲۹	۳۹/۲	۳۱	۱۶/۵	۱۳	۵/۱	۴	۲/۵	۲	نسخه‌برداری و تکثیر
۴۶/۸	۳۷	۴۰/۵	۳۲	۱۰/۱	۸	-	-	۲/۵	۲	مسائل مربوط به آرشیو، نگهداری و امنیت
۴۴/۳	۳۵	۴۱/۸	۳۳	۱۱/۴	۹	۱/۳	۱	۱/۳	۱	دیجیتال‌سازی
۳۸	۳۰	۴۵/۶	۳۶	۱۵/۲	۱۲	۱/۳	۱	-	-	مسائل مربوط به فراهم‌آوری
۴۹/۴	۳۹	۴۰/۵	۳۲	۱۰/۱	۸	-	-	-	-	مسائل مربوط به کاربران
۶۴/۶	۵۱	۲۶/۶	۲۱	۶/۳	۵	۲/۵	۲	-	-	بودجه و مسائل مالی
۴۶/۸	۳۷	۳۸	۳۰	۱۲/۷	۱۰	۲/۵	۲	-	-	مجوزها و قراردادها
۲۷/۸	۲۲	۴۸/۱	۳۸	۱۹	۱۵	۳/۸	-۳	۱/۳	۱	مباحث فنی
۳۰/۴	۲۴	۴۴/۳	۳۵	۲۲/۸	۱۸	-	-	۲/۵	۲	مباحث مدیریت اجرایی
۲۶/۶	۲۱	۵۴/۴	۴۳	۱۶/۵	۱۳	۲/۵	۲	-	-	اجرا و بازنگری خط‌مشی

در مرحله بعد، تمامی پاسخهای مربوط به جزئیات هر ماده و زیرمجموعه‌ها به روش تحلیل عامل، دسته‌بندی شد (عصاره، ۲۰۰۳). برای تحلیل عاملی پرسشنامه، ابتدا از روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی^۱ استفاده گردید. سپس برای تشخیص عامل یا عاملهای بنیادی که پایه پرسشنامه و به تبع آن نظر مدیران کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی ایران را شکل می‌دهند، از روش چرخش واریماکس^۲ استفاده شد. با استفاده از چرخش متعامد^۳، ۹ عامل استخراج گردید که این عاملها بر روی هم ۵۵/۱۰٪ واریانس کل پرسشها را تبیین می‌کنند. جدول ۳، شاخصهای آماری نهایی پرسشنامه پژوهش را از طریق روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی نشان می‌دهد.

همان‌طور که در جدول ۳ ملاحظه می‌شود، عامل یکم (مسائل مربوط به دسترسی) بیشترین سهم واریانس را در تبیین واریانس فوق برعهده دارد (۱۷/۸۸٪). با وجود این، نتیجه به دست آمده بیانگر این است که پرسشنامه مذکور، یک پرسشنامه چندبعدی است. بدین ترتیب، ۳۲/۴۵٪ واریانس مشترک بین سؤالا توسط عامل یکم (مسائل مربوط به دسترسی)؛ ۷/۴۵٪ واریانس توسط دومین عامل (مباحث فنی و تخصصی) با واریانس مشترک ۱۳/۵۲٪؛ ۶/۲۷٪ واریانس توسط سومین عامل (نیازسنجی از کاربران) با واریانس مشترک ۱۱/۳۸٪؛ ۴/۶۹٪ واریانس توسط عامل چهارم (بیان رسالت، هدفها و مسائل مالی) با واریانس مشترک ۸/۵۱٪؛ ۴/۶۰٪ واریانس توسط عامل پنجم (اجرا و بازنگری در خط‌مشی) با واریانس مشترک ۸/۳۴٪؛ ۴/۲۹٪ واریانس توسط ششمین عامل (مسائل مربوط به دیجیتال‌سازی) با واریانس مشترک ۷/۷۸٪؛ ۳/۵۳٪ واریانس توسط عامل هفتم (معیارهای انتخاب منابع الکترونیکی) با واریانس مشترک ۶/۴۰٪؛ ۳/۳۲٪ واریانس توسط عامل هشتم

1. Principal Component Analysis.
2. Varimax.
3. Orthogonal.

(مقدمه و تعریف‌های مربوط به انواع منابع الکترونیکی) با واریانس مشترک ۰۲/۰۶٪ و ۰۳/۰۳٪ واریانس توسط عامل نهم (نیروی انسانی) با واریانس مشترک ۰۴۹/۰۵٪ تبیین می‌شوند.

جدول ۳. شاخصهای آماری نهایی پرسشنامه پژوهش

(مؤلفه‌های اصلی یک خط‌مشی مدیریت منابع الکترونیکی)، از طریق روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی

درصد واریانس تجمعی	درصد واریانس تبیین شده	مقادیر ویژه	میزان اشتراک	شاخصهای آماری عاملها
۱۷/۸۸	۱۷/۸۸	۱۲/۱۶	۳۲/۳۰	اول: مسائل مربوط به دسترسی
۲۵/۳۴	۷/۴۵	۵/۰۶	۱۳/۵۲	دوم: مباحث فنی و تخصصی
۳۱/۶۱	۶/۲۷	۴/۲۶	۱۱/۳۸	سوم: نیازسنجی از کاربران
۳۶/۳۰	۴/۶۹	۳/۱۹	۸/۵۱	چهارم: بیان رسالت، هدفها و مسائل مالی
۴۰/۹۱	۴/۶۰	۳/۱۳	۸/۳۴	پنجم: اجرا و بازنگری در خط‌مشی
۴۵/۲۰	۴/۲۹	۲/۹۱	۸/۷۸	ششم: مسائل مربوط به دیجیتال‌سازی
۴۸/۷۴	۳/۵۳	۲/۴۰	۶/۴۰	هفتم: معیارهای انتخاب منابع الکترونیکی
۵۲/۰۶	۳/۳۲	۲/۲۶	۶/۰۲	هشتم: مقدمه و تعریف‌های مربوط به انواع منابع الکترونیکی
۵۵/۱۰	۳/۰۳	۲/۰۶	۵/۴۹	نهم: نیروی انسانی

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، گرچه ماده‌های استخراج شده از تحلیل محتوای خط‌مشی‌های موجود در وب‌سایتهای کتابخانه‌های دانشگاهی جهان توسط آنان در ۱۴ مؤلفه به عنوان فهرست مندرجات خط‌مشی دسته‌بندی شده بودند و تمامی این موارد از نظر مدیران کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی ایران اهمیت زیادی در تدوین خط‌مشی داشتند (جدول ۲)، اما عاملهای به دست آمده از نظرسنجی مدیران مذکور، تنها در ۹ عامل یا مؤلفه دسته‌بندی شده‌اند (جدول ۳).

برای اینکه مشخص شود شرکت کنندگان کدام ماده‌ها را نسبت به ماده‌های دیگر در اولویت قرار می‌دهند، از آزمون غیرپارامتریک تکراری فریدمن استفاده شد. این آزمون نشان داد بین ماده‌های عامل‌های اول تا پنجم، و هفتم تا نهم در اولویت‌بندی، تفاوت معناداری دیده می‌شود. به عبارت دیگر، میانگین رتبه‌های ماده‌های این عوامل از نظر پاسخگویان یکسان نیست. اما بین ماده‌های عامل ششم در اولویت‌بندی تفاوت دیده نمی‌شود ($\chi^2=3/65$ ، $p=0/456$). به عبارت دیگر، از نظر پاسخگویان بین اولویت‌بندی میانگین رتبه‌های ماده‌های عامل ششم تفاوتی وجود ندارد.

جدول ۵، ماتریس ضریب‌های روایی همگرای عامل‌های نه‌گانه و نمره کل پرسشنامه پژوهش را نشان می‌دهد. همان‌طور که مشاهده می‌شود، بالاترین ضریب همبستگی مربوط به عامل هفتم (معیارهای انتخاب منابع الکترونیکی) ($r=0/72$)، و پایین‌ترین ضریب مربوط به عامل نهم (نیروی انسانی) ($r=0/23$)، $p<0/01$ می‌باشد.

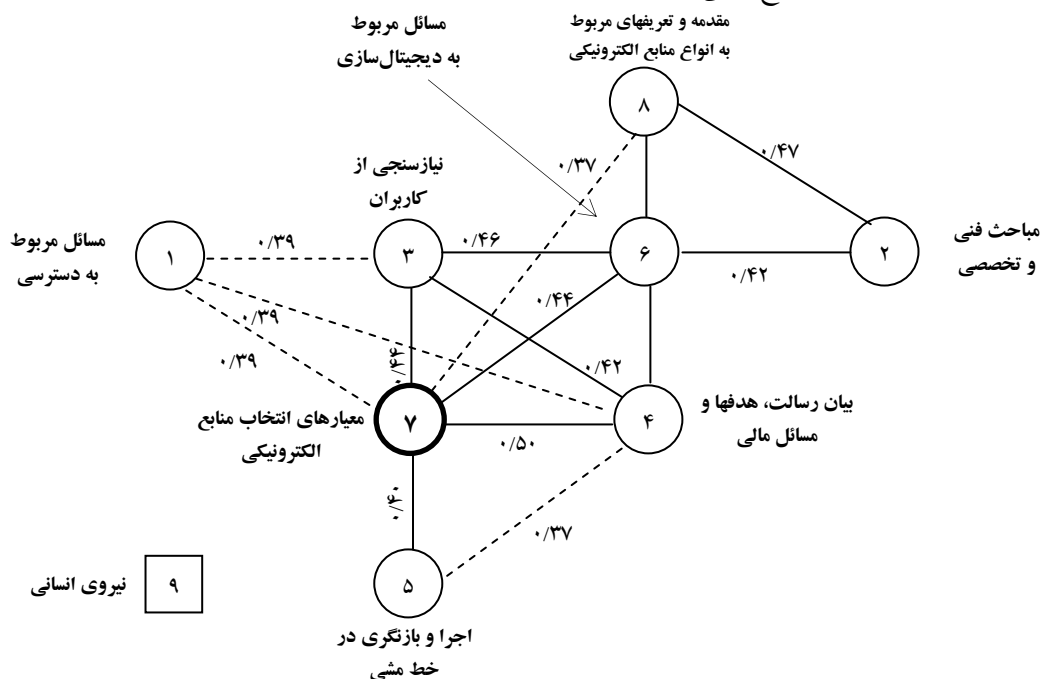
جدول ۵. ماتریس ضریب‌های روایی همگرای عامل‌های نه‌گانه و نمره کل پرسشنامه

عامل‌ها	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹
۱	-	۰/۱۵	۰/۳۹**	۰/۳۹**	۰/۱۶	۰/۳۰**	۰/۳۹**	۰/۲۲	-۰/۰۰۴
۲	-	-	۰/۳۱**	۰/۲۹**	۰/۳۸**	۰/۴۲**	۰/۳۳**	۰/۴۷**	۰/۱۹
۳	-	-	-	۰/۴۲**	۰/۲۳**	۰/۴۶**	۰/۴۴**	۰/۲۶**	۰/۰۰۷
۴	-	-	-	-	۰/۳۷**	۰/۴۳**	۰/۵۰**	۰/۲۳**	۰/۰۶
۵	-	-	-	-	-	۰/۳۰**	۰/۴۰**	۰/۲۵**	۰/۳۳**
۶	-	-	-	-	-	-	۰/۴۴**	۰/۴۶**	۰/۱۳
۷	-	-	-	-	-	-	-	۰/۳۷**	۰/۱۳
۸	-	-	-	-	-	-	-	-	۰/۰۴
۹	-	-	-	-	-	-	-	-	-
نمره کل	۰/۴۶**	۰/۶۲**	۰/۶۸**	۰/۷۰**	۰/۵۵**	۰/۶۹**	۰/۷۲**	۰/۵۶**	۰/۲۳*

در بررسی همبستگی و روابط میان عوامل ۹ گانه، بین عامل اول (مسائل مربوط به دسترسی) با عامل‌های دوم (مباحث فنی و تخصصی) ($r=0/15$)، پنجم (اجرا و بازنگری در خط‌مشی) ($r=0/16$)، هشتم (مقدمه و تعریف‌های مربوط به انواع منابع الکترونیکی) ($r=0/22$) و نهم ($r=-0/004$) رابطه معناداری دیده نمی‌شود. همچنین، بین عامل نهم با عامل‌های دوم، سوم (نیازسنجی از کاربران)، چهارم (بیان رسالت، هدفها و مسائل مالی)، ششم (مسائل مربوط به دیجیتال‌سازی)، هفتم (معیارهای انتخاب منابع الکترونیکی) و هشتم (مقدمه و تعریف‌های مربوط به انواع منابع الکترونیکی) نیز رابطه معناداری دیده نمی‌شود. عامل نهم تنها با عامل پنجم (اجرا و بازنگری در خط‌مشی) ارتباط دارد. به عبارت دیگر، عامل ۹، عاملی منزوی و بدون ارتباط با سایر عوامل است. اما بین عامل‌های دیگر در ماتریس همبستگی رابطه معنادار وجود دارد.

در آخر، یافته‌های معنادار بیانگر روایی سازه همگرا بین نمره کل و ۹ عامل به دست آمده است و نشان می‌دهد که الگویی برای مدیریت مجموعه منابع الکترونیکی یا خط‌مشی آن جهت کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی ایران مناسب است که تمامی ۹ عامل فوق در آن در نظر گرفته شود. هر چند ارتباط بین عامل نهم (نیروی انسانی) با ۸ عامل دیگر ضعیف است (جدول ۵ و نمودار ۱). به منظور آنکه روابط بین ۹ عامل تعیین شده بر اساس ضرایب همبستگی بین آنان مشخص شود، نمودار ۱ ترسیم شد^۱ (عصاره و مک‌کین، ۲۰۰۸).

۱. خط ممتد نشان‌دهنده ضریب همبستگی بیش از ۰/۴۰ و خط منقطع نشان‌دهنده ضریب همبستگی بیش از ۰/۳۵ است.

نمودار ۱. همبستگی درونی عاملهای نه‌گانه حاصل از تحلیل مؤلفه‌های اصلی از نظر مدیران کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی ایران (خط برش ۰/۳۵)

همان‌طور که در شکل ۱ ملاحظه می‌شود، ارتباط بین عوامل نه‌گانه فوق پیچیده و چندبعدی است، اما از نظر ارتباط درونی بین عوامل می‌توان گفت مرتبط‌ترین عوامل به ترتیب ضریب همبستگی (جدول ۵) عبارتند از: عاملهای هفتم، چهارم، ششم، سوم، دوم، پنجم، هشتم، یکم و در آخر نهم. به عنوان نمونه، در ادامه به تشریح روابط دو عامل هفتم و چهارم با سایر عوامل می‌پردازیم. ارتباط بین سایر عوامل به خوبی در شکل ۱ نشان داده شده است و با توجه به اصول مدیریت مجموعه، قابل تبیین می‌باشند.

عامل هفتم (معیارهای انتخاب منابع الکترونیکی)، دارای بیشترین ضریب همبستگی با سایر عوامل است و با شش عامل دیگر، همبستگی و ارتباط دارد. ارتباط

این عامل به ترتیب با عوامل چهارم (بیان رسالت، هدفها و مسائل مالی)، سوم (نیازسنجی از کاربران)، ششم (مسائل مربوط به دیجیتال‌سازی)، پنجم (اجرا و بازنگری در خط‌مشی)، یکم (مسائل مربوط به دسترسی) و هشتم (مقدمه و تعریفهای مربوط به انواع منابع الکترونیکی) است. دو عامل دیگر از نه عامل، یعنی عاملهای دوم (مباحث فنی و تخصصی) و نهم (نیروی انسانی) با عامل هفتم ارتباطی ضعیف و غیرمستقیم دارند. تمامی این موارد دارای تأثیر و تأثر متقابل هستند. برای مثال، رسالت، هدفها و مسائل مالی، همچنین نیازهای اطلاعاتی کاربران و شرایط دسترسی، بر معیارهای انتخاب منابع الکترونیکی تأثیر مستقیم دارد.

عامل چهارم (بیان رسالت، هدفها و مسائل مالی) بعد از عامل هفتم دارای بیشترین ضریب همبستگی با سایر عوامل است و به ترتیب با عاملهای معیارهای انتخاب منابع الکترونیکی، مسائل مربوط به دیجیتال‌سازی، نیازسنجی از کاربران، مسائل مربوط به دسترسی و اجرا و بازنگری در خط‌مشی، ارتباط دارد. تمامی این موارد، در تدوین عامل چهارم در خط‌مشی نقشی اساسی دارند و بر هم تأثیرگذارند. به عنوان مثال، معیارهای انتخاب منابع الکترونیکی و دیجیتال‌سازی آنها، به طور مستقیم متأثر از مسائل مالی است؛ یا نیازسنجی از کاربران و مسائل مربوط به دسترسی، با رسالت و هدفها، کتابخانه ارتباط مستقیم دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

جمع‌بندی یافته‌های فوق نشان می‌دهد گرچه اغلب مدیران کتابخانه‌ها ذکر کرده‌اند که دارای خط‌مشی مدیریت مجموعه (به طور کلی) یا مدیریت منابع الکترونیکی (به طور خاص) هستند، اما از آنجا که هیچ‌یک از آنان نسخه‌ای از آن را ارسال نکرده‌اند، می‌توان با اندکی احتیاط چنین نتیجه گرفت که یا این خط‌مشی

وجود ندارد و یا به صورت شفاهی موجود است. این امر، لزوم تهیه یک خط‌مشی مدوّن و رسمی برای این کتابخانه‌ها را آشکار می‌کند. این یافته در راستای یافته‌های «کوهی رستمی» (۱۳۸۶) است که دریافت تنها ۳۷/۷٪ از کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های تحت پوشش وزارت علوم و وزارت بهداشت، دارای خط‌مشی مکتوب مجموعه گسترتری هستند.

چون ۴۵/۶٪ از کتابخانه‌های مورد بررسی فاقد خط‌مشی برای مدیریت منابع الکترونیکی خود هستند، لزوم و ضرورت تدوین یک خط‌مشی و یا ترجمه راهنماهای مناسب موجود در این زمینه (مانند راهنمای ایفلا و ...) آشکار می‌شود. این یافته، تأییدی بر یافته «کوهی رستمی» (۱۳۸۶) است که دریافت ۷۵/۴٪ کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی ایران، فاقد راهنمایی برای خط‌مشی مجموعه گسترتری منابع الکترونیکی هستند و ۹۸/۴٪ مدیران کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی ایران، تدوین این خط‌مشی را بسیار ضروری می‌دانند.

در تدوین چنین خط‌مشی یا الگویی، باید نیازهای فعلی کتابخانه‌های مذکور را با توجه به نیازهای آتی احتمالی آنان، در نظر گرفت. همچنین، مشکلات موجود فعلی و موانع را برطرف نمود. به نظر می‌رسد الگویی برای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران مناسب است که: نخست یک‌دست و برای تمامی کتابخانه‌های دانشگاهی ایران قابل استفاده باشد؛ دوم: آموزش کتابداران و کاربران، تخصیص بودجه لازم برای منابع الکترونیکی، زیرساخت‌های فنی و تجهیزات و امکانات مورد نیاز، و نیروی انسانی لازم در آن پیش‌بینی شده باشد.

از نظر مدیران کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی ایران ترتیب اهمیت ۱۴ عامل اصلی پیشنهادی به عنوان رئوس مطالب یا فهرست مندرجات یک خط‌مشی مدیریت منابع الکترونیکی، به ترتیب و بر اساس میانگین عبارتند از: بودجه

و مسائل مالی، ارزیابی به منظور انتخاب یا عدم انتخاب منابع الکترونیکی، مسائل مربوط به کاربران، مسائل مربوط به دسترسی، مسائل مربوط به آرشیو، نگهداری و امنیت، مجوزها و قراردادها، دیجیتال‌سازی، مقدمه، فلسفه و هدفها، مسائل مربوط به فراهم‌آوری، دامنه و تعریفهای مربوط به انواع منابع الکترونیکی، نسخه‌برداری و تکثیر، اجرا و بازنگری در خط‌مشی، مباحث فنی و مباحث مدیریت اجرایی.

اما همان‌طور که گفته شد، در بررسی نظرهای مدیران کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی ایران و تحلیل عامل مؤلفه‌های مورد بررسی فوق، تنها ۹ عامل تشخیص داده شد. بنابراین، با توجه به یافته‌های این پژوهش، الگوی خط‌مشی مدیریت منابع الکترونیکی برای کتابخانه‌های مرکزی ایران باید شامل ۹ عامل محوری باشد. این عوامل به ترتیب اهمیت و بر اساس واریانس تبیین شده عبارتند از: مسائل مربوط به دسترسی، مباحث فنی و تخصصی، نیازسنجی از کاربران، بیان رسالت، هدفها و مسائل مالی، اجرا و بازنگری در خط‌مشی، مسائل مربوط به دیجیتال‌سازی، معیارهای انتخاب منابع الکترونیکی، مقدمه و تعریفهای مربوط به انواع منابع الکترونیکی، و در آخر نیروی انسانی (جدول ۳). یادآوری می‌شود، ضمن توجه به ترتیب اهمیت این عوامل، می‌توان نظم منطقی موجود در فرایند مدیریت مجموعه را در نظر گرفت و در تدوین خط‌مشی مناسب، ترتیب منطقی عوامل فوق را به جای ترتیب اهمیت آنها لحاظ کرد.

اما بررسی روابط درونی بین عوامل و ضریب همبستگی آنها، ترتیب دیگری برای این عوامل نشان داد. محوری‌ترین عوامل از نظر ارتباط درونی با سایر عوامل و به ترتیب ضریب همبستگی عبارتند از: عاملهای هفتم (معیارهای انتخاب منابع الکترونیکی)، چهارم (بیان رسالت، هدفها و مسائل مالی)، ششم (مسائل مربوط به دیجیتال‌سازی)، سوم (نیازسنجی از کاربران)، دوم (مباحث فنی و تخصصی)، پنجم

(اجرا و بازنگری در خط‌مشی)، هشتم (مقدمه و تعریف‌های مربوط به انواع منابع الکترونیکی)، یکم (مسائل مربوط به دسترسی) و در آخر نهم (نیروی انسانی).
بدین ترتیب، در تدوین خط‌مشی مدیریت منابع الکترونیکی برای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران باید به ترتیب این عوامل، روابط درونی و تأثیر متقابل آنها توجه داشت و در نظر گرفت که دسترسی به منابع که همواره هدف غایی خدمات کتابداری و اطلاع‌رسانی بوده است، در این‌جا نیز حرف اول را می‌زند. برای رسیدن به این هدف، باید زیرساخت‌های فنی و تخصصی لازم را فراهم نمود و نیازسنجی اطلاعات کاربران را انجام داد. یادآوری می‌شود، تمامی عوامل فوق به نوعی متأثر از عامل هفتم (معیارهای انتخاب منابع الکترونیکی) هستند (جدول ۵ و شکل ۱) و هر گونه اشتباهی در انتخاب منابع الکترونیکی می‌تواند بر سایر عوامل اثرگذار باشد و عملکرد آنها را متأثر سازد.

منابع

- ارجمند، تاج الملوک (۱۳۸۳). «مدیریت مجلات الکترونیکی در کتابخانه‌ها». کتابداری و اطلاع‌رسانی، ۲۸ (زمستان). ص. ۶۹-۸۱.
- اصنافی، امیر رضا (۱۳۸۲). «مدیریت منابع الکترونیکی در کتابخانه‌های دانشکده‌ای دانشگاه شهید چمران اهواز». مجله الکترونیکی مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، ۲۸ دی ماه.
- امیر پورسعید، نوشین (۱۳۷۳). طرح ایجاد شبکه همکاری بین کتابخانه‌های دانشگاه‌های شهید باهنر و علوم پزشکی کرمان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه تهران، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی.

- بنی‌اقبال، ناهید (۱۳۷۳). «بررسی وضعیت کتابخانه‌های دانشکده‌ای دانشگاه تهران». فصلنامه پیام کتابخانه، ۴ (۱، ۲)، ۷۷-۸۷.
- بیگدلی، زاهد (۱۳۸۵). «تأثیر نمایشگاه بین‌المللی کتاب تهران بر روند مجموعه‌سازی کتابخانه‌های دانشگاهی ایران». فصلنامه کتاب، ۱۷ (۱)، ۳۲۱-۳۳۰.
- جردن، جی (۲۰۰۲). دستورالعمل‌های جدید برای توسعه مجموعه الکترونیکی. در: لی، سول اچ (ویراستار). منابع الکترونیکی و توسعه مجموعه کتابخانه. ترجمه علیرضا رستمی گومه (۱۳۸۳). تهران: چاپار.
- حقیقی، مسعود (۱۳۵۶). پژوهشی درباره ارزیابی خط‌مشی و مقررات مربوط به انتخاب و تهیه مواد و مجموعه در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه تهران، دانشگاه ملی ایران و دانشگاه صنعتی آریامهر. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی. تهران: دانشگاه تهران، دانشکده علوم تربیتی.
- دیانی، محمدحسین (۱۳۷۷). مجموعه‌سازی و فراهم‌آوری در کتابخانه‌ها. اهواز: دانشگاه شهید چمران اهواز.
- دیلون، دنیس (۲۰۰۲). ماهیگیری در رودخانه الکترونیکی: فناوری‌های اخلاک‌گر، غیر کتابخانه‌ای و محیط اطلاعات. در: لی، سول اچ (ویراستار). منابع الکترونیکی و توسعه مجموعه کتابخانه. ترجمه علیرضا رستمی گومه (۱۳۸۳). تهران: چاپار.
- روستو، مارسیا (۱۹۹۵). مواد جدید کتابخانه‌ای و مدیریت اطلاعات: کتاب الکترونیک ↔ کتابخانه الکترونیک. ترجمه مرتضی کوکبی. (۱۳۷۵). در: گزیده مقالات ایفلا: (ترکیه: ۲۰-۲۶ اوت، ۱۹۹۵). زیر نظر عباس حری؛ به همت تاج‌الملوک ارجمند. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. ص. ۲۶۹-۲۸۶.

- زارع‌پور، رقیه (۱۳۷۳). بررسی میزان همپوشانی عناوین نشریات ادواری خارجی در کتابخانه‌های دانشگاه علوم پزشکی شیراز و بیمارستان‌های تابعه در شهر شیراز طی سال‌های ۱۹۹۲-۱۹۹۰. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه تهران، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی.
- زارعی، عاطفه (۱۳۸۰). بررسی استفاده از خط‌مشی مجموعه‌گستری و شناسایی مشکلات خط‌مشی مجموعه‌گستری از دیدگاه مدیران کتابخانه‌های دانشگاه‌های مجری دوره کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. اهواز: دانشگاه شهید چمران اهواز، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی.
- زندی، هوشنگ (۱۳۷۳). بررسی نظرات مسئولین کتابخانه‌ها درباره تعاون و اشتراک منابع بین کتابخانه‌های علوم پزشکی کشور. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه علوم پزشکی ایران، دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی.
- زندیان، فاطمه (۱۳۷۲). ارزشیابی مجموعه منابع مرجع فنی و مهندسی در سه دانشگاه ایران. فصلنامه کتاب، ۲: ۲۱۱-۲۴۱.
- سایمون، الیزابت (۱۹۹۶). متخصصان اطلاع‌رسانی و لزوم خط‌مشی‌ها و ساختارهای جدید در این حرفه. ترجمه علی حسین قاسمی. (۱۳۸۰). در: چهل و هشتمین کنگره فید: گزیده مقالات (اتریش: ۲۵-۲۰ اکتبر، ۱۹۹۶). زیر نظر حسین غریبی؛ به همت ملوک‌السادات بهشتی. تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران. ص. ۴۲۵-۴۴۱.
- سپهر، فرشته (۱۳۷۸). «وضعیت انتخاب و سفارش نشریات ادواری لاتین در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های کشور». کتابداری، دفتر ۳۰-۳۱. ص. ۵۹-۸۵.

- سینایی، علی (۱۳۷۶). مجموعه‌سازی در کتابخانه‌ها. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- سینق، اس. پی. (۲۰۰۴). «مدیریت مجموعه در محیط الکترونیکی». ترجمه زهرا بتولی (۱۳۸۴). نما (مجله الکترونیکی پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران)، دوره پنجم، شماره اول (شهریور).
- شادان‌پور، فرزانه (۱۳۸۴). «خط‌مشی و گسترش مجموعه». فصلنامه کتاب، دوره شانزدهم، شماره اول ص. ۵۳-۶۲.
- شعبانی، احمد (۱۳۷۷). بررسی مجموعه‌سازی کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های ایران و الگوی مناسب برای آن. پایان‌نامه دکتری. تهران: دانشگاه آزاد، واحد علوم و تحقیقات.
- علوی، سهیلا (۱۳۷۲). بررسی وضعیت کتابخانه‌های دانشکده‌ای دانشگاه ارومیه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه تهران، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی.
- کرو، ویلیام جی. (۲۰۰۲). توسعه مجموعه‌های آرشیوی و تخصصی در عصر الکترونیک. در: لی، سول اچ (ویراستار). منابع الکترونیکی و توسعه مجموعه کتابخانه. ترجمه علیرضا رستمی گومه (۱۳۸۳). تهران: چاپار.
- کوهی رستمی، منصور (۱۳۸۶). مقایسه وضعیت خط‌مشی‌های مجموعه گسترده کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های تحت نظارت وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. اهواز: دانشگاه شهید چمران اهواز، دانشکده علوم تربیتی.

- کید، تونی (۱۹۹۷). مدیریت مجلات الکترونیکی: برخی مسائل و راه‌حل‌ها. ترجمه جواد بشیری (۱۳۷۸). فصلنامه اطلاع‌رسانی. دوره چهاردهم، شماره سوم و چهارم (بهار و تابستان). قابل دسترسی در:

<http://www.irandoc.ac.ir/etela-art/14/14-3&4-10.htm>

- لیندن، فردریک سی. (۱۹۹۶). اشتراک منابع: امکان گذار از اطلاعات کاغذی به اطلاعات الکترونیکی. ترجمه عباس گیلوری. (۱۳۸۰). در: چهل و هشتمین کنگره فید: گزیده مقالات (اتریش: ۲۵-۲۰ اکتبر، ۱۹۹۶). زیر نظر حسین غریبی؛ به همت ملوک‌السادات بهشتی. تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران. ص. ۴۴۲-۴۶۰.

- محسنی، حمید (۱۳۸۲). مجموعه‌سازی و خدمات تحویل مدرک. تهران: کتابدار.

_____ (۱۳۸۵). مدیریت مجلات. تهران: کتابدار.

- محقق، نیلوفر (۱۳۷۵). بررسی وضعیت مبادله اطلاعات و منابع میان کتابخانه‌های دانشگاهی شهر تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه تهران، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی.

- میثمی، رقیه و زهره میرحسینی (۱۳۸۵). «تعیین هزینه-اثربخشی منابع الکترونیکی در کتابخانه‌های تخصصی شهر تهران». فصلنامه علوم و فناوری اطلاعات، ۲۱(۴)، تابستان، ۴۱-۶۴.

- واگل، کریستین دی (۱۳۷۸). ادغام منابع الکترونیک در خط‌مشی مجموعه‌سازی. ترجمه گل‌نساء گلینی مقدم. فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی. شماره ۲: ۱۰۵-۱۲۰.

- ویکری، جیم (۱۹۹۵). فراهم‌آوری در عصر الکترونیک، یا، مبانی دستیابی به اطلاعات. ترجمه مهوش بهنام. (۱۳۷۵). در: گزیده مقالات ایفلا: (ترکیه: ۲۰-۲۶

اوت، ۱۹۹۵). زیر نظر عباس حری؛ به همت تاج‌الملوک ارجمند. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. ص. ۱۰۸-۱۱۸.

— هاشم‌زاده، محمدجواد (۱۳۷۵). «تحلیل سیاست‌های گزینش نشریات ادواری لاتین در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاهی ایران». فصلنامه اطلاع‌رسانی، دوره یازدهم، شماره چهارم، ۴۶-۵۲.

— یانگر، جنیفر (۲۰۰۲). دیدگاه سازمانی درباره منابع الکترونیکی و توسعه مجموعه. در: لی، سول اچ (ویراستار). منابع الکترونیکی و توسعه مجموعه کتابخانه. ترجمه علیرضا رستمی گومه (۱۳۸۳). تهران: چاپار.

- Agee, Jim (2005). Collection Evaluation: a Foundation for Collection Development. *Collection Building*, 24(3), 92- 95.
- American Library Association (1989). *Guide for Written Collection Policy Statements*. Chicago: ALA.
- Dilevko, J. & Gottlieb, L. (2002). Print Sources in an Electronical Age: Vital Part of Research Process for Undergraduate Students. *The Journal of Academic Librarianship*, 28(6), 381-392.
- Evans, E. (2000). *Basics of Management for Information Professionals*. New York: Neal-Schuman Publishers.
- Futas, Elizabeth (1995). *Collection Development Policies and Procedures*. Third Edition. Phoenix, Arizona: Oryx Press.
- Johnson, Peggy (1994). Writing Collection development policy statements: getting started. *Technicalities*, 14 (10), 2-5.
- Kortelainen, Terttu. (2004). An Analysis of the Use of Electronic Journals and Commercial Journal Article Collections through the FinElib Portal. *Information Research*, 9(2). Available at: <http://informationr.net/ir/9-2/paper168.html>
- Osareh, F. (2003) The use and application of multivariate analysis techniques in bibliometric and scientometric studies, *Iranian Journal of Information Science and Technology*, 1(2): 59-71.
- Osareh, F; McCain KW (2008). The Structure of Iranian Chemistry Research, 1990- 2008: An Author Co-Citation Analysis. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 59 (13): 2146-2155.

- Vignau, Sanchez; Susana, Barbara (2006). Collection development in digital environment: an imperative for information organizations in the twenty first century. *Collection Building*, 25 (4), pp. 139-144.
- Vogel, Kristin D (1996). Integrating Electronic Resource to Collection Policies. *Collection Development*, 21 (2): 65-75.
- White, Gary W. & Crawford, Gregory A. (1997). Developing an electronic resources Collection development policy. *Asian Libraries*. 6 (1/2), pp. 51-56.
- www.Unesco.org/webworld/memory/legaldep.htm